

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Maja Vilaj

Narcizam u romanu „Američki psiho“ Breta Eastona Ellisa

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Maja Vilaj

Matični broj: 0009063705

Narcizam u književnom djelu „Američki psiho“

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: dr. sc. Dejan Durić

Rijeka, rujan 2018.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova

izradio/la samostalno pod mentorstvom _____.

U radu sam primijenio/la metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristio/la literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo/la u diplomskom radu na uobičajen način citirao/la sam i povezo/la s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

Potpis

Sadržaj

Uvod	5
Metodologija	8
Postmoderna kultura	10
Američka kultura u osamdesetim godinama dvadesetog stoljeća.....	12
Terminološko određenje pojma narcizma	15
Psihoanalitički pristup narcizmu	16
Definiranje narcizma prema Sigmundu Freudu.....	16
„Zdravi narcizam“ prema Heinzu Kohutu.....	20
Patološki ili maligni narcizam.....	22
Pokušaj određenja narcističke ličnosti Patricka Batemana u psihoanalitičkom smislu	24
Narcistička kultura	31
Apokaliptična vizija svijeta u romanu.....	34
Narcizam tjelesnosti – strah od starenja	37
„Homo consumericus“ je američki psiho	39
Zaključak	42
Sažetak	44
Literatura	45

Uvod

Prema grčkom mitu Narcis je sin riječnog boga Kefisa i nimfe Laurione. Preljep Narcis bio je toliko ohol, uobražen i samodopadan, da je dostojnim ljubavi smatrao samo sebe te prezirao društvo drugih ljudi, pa čak i natprirodnih bića kao što je Eho. Zbog toga su ga bogovi odlučili kazniti. Naveli su ga da se zaljubi u sebe samog, točnije u svoj odraz koji je ugledao na mirnoj površini šumskog jezera. Legenda kaže da je Narcis toliko uživao u svom liku da se u jednom trenutku nagnuo nad njim da poljubi odraz i tako shvatio svoju tragediju – nikad neće moći ostvariti svoju ljubav. Umro je od ljubavne boli na obali tog jezera, a od njega je ostao mirisni cvijet sa šest žuto-bijelih latica – narcis. (Holmes 2003: 22-27)

Tomić tvrdi da su mitovi fantastične predodžbe stvarnosti što navodi na zaključak da priča o Narcisu, osim što ima etičku i teološku vrijednost za zajednicu (Tomić 1999: 133), s današnje perspektive demonstrira problematiku suvremenog života. Štoviše, dokazuje da narcizam u društvu postoji od pamtivijeka, ali s pojavom suvremenih medija i potrošačkog društva planetarno se širi i tako postaje normativno i društveno prihvatljivo ponašanje.

Tema ovog rada upravo je poimanje narcizma u suvremenoj kulturi koja će biti prikazana na primjeru književnog djela Breta Eastona Ellisa „Američki psiho (1991.)“. Nastoji se odgovoriti na pitanje: tko je Patrick Bateman i što utječe na konstrukciju njegovog identiteta? Narcizmom su se bavili razni analitičari u okviru psihologije, sociologije i antropologije. Postoje studije koje utvrđuju da su narcistički simptomi neodvojivi od suvremene, postmoderne kulture¹ stoga je vrlo bitno staviti u suodnos različite znanosti koje se bave sličnom tematikom. U radu se polazi od osnovne pretpostavke da fikcionalni svijet „Američkog psiha“ ima svoje uporište u stvarnom društveno-političkom kontekstu. Radom se

¹ U „Narcističkoj kulturi“ Christopher Lasch bavi se narcizmom kao kulturnim fenomenom o čemu će biti riječi u nastavku rada.

nastoji iščitati autorov stav prema potrošačkom društvu u postmodernoj kulturi i njezinim psihičkim i etičkim posljedicama.

Strukturu romana čine kratka poglavlja koja detaljiziraju navike i životni stil karakteristične za urbanu kulturu s kraja prošlog stoljeća. Narcistički fiktionalni svijet „Američkog psiha“ promatrat će se kao individualizirani klinički fenomen te kao kolektivno postmoderno stanje svijesti. Radom se nastoji obrazložiti jedna od ideja romana da konzumerizam vodi k porastu kulturnog narcizma koji je popraćen gubitkom identiteta, nemogućnošću ostvarenja zdravih međuljudskih odnosa, unutarne praznine, strahu od starenja i smrti i slično.

Aleš Debeljak navodi da je upravo nasilni sadržaj romana razlog zašto je objavu 1991. pratilo žestoko neodobravanje kritike. (Debeljak 1999: 399) Čak i prije same objave, američki tisak uspio se domoći autorovog rukopisa te su u javnost objavljena poglavlja eksplicitnog i nasilnog sadržaja. Zbog izrazito negativnih kritika javnosti, objavljivanje romana je obustavljeno da bi kasnije prodano za puno veću svotu. (Debeljak 1999: 400) To što se njegova cijena povećala zbog skandala koji je izazvao, samo dokazuje logiku senzacionalizma kojoj je podređena i književnost u postmodernoj kulturi.

Aleš Debeljak navodi da je stručna publika i čitateljska kritika autoru predbacivala glorifikaciju nasilja s posebnim naglaskom na rasizam i seksizam. Čini se da je javnost strahovala od utjecaja nasilnog sadržaja u romanu na moral čitateljstva. Debeljak ističe kako su najglasnije protestirale američke feministice koje su izrazile strah da će roman „nedvojbeno pripomoći povećanju nasilja nad ženama“. (Debeljak 1999: 400) Da je roman „dotaknuo neki osjetljiv društveni živac“, dokazuje direktno odbacivanje književnog djela, osuda autora i kolektivni protest, tvrdi Aleš Debeljak. (Debeljak 1999: 400-401)

Najvjerojatnije književna kritika oslijepljena detaljnim prikazima ubojstava, mučenja i kanibalizma, jednostavno nije prepoznala kako autor prikazuje

hiperbolizirani fikcionalni svijet postmoderne kulture i njegov utjecaj na „praznog“ suvremenog čovjeka. Autor putem dehumaniziranog Patricka Batemana kritizira i ekspanziju potrošačke kulture kao esencijalno svojstvo bitka jednog prosječnog Amerikanca.

Metodologija

Roman „Američki psiho“ poslužit će kao temeljni izvor u razradi problematike narcističkog fenomena uklopljenog u postmodernu kulturu. Budući da se radi o postmodernoj književnosti koja se bavi postmodernom kulturom, prvo poglavlje bit će posvećeno upravo filozofskim poimanjem „postmodernog“. Pritom ću koristiti djela „Postmoderno stanje“ Jean-Françoisa Lyotarda, „Društvo spektakla“ Guya Deborda i esej Fredrica Jamesona „Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma“.

Vrlo je važno objasniti povijesni kontekst sadržajne dimenzije romana za što će poslužiti članak Borislava Kneževića i diplomski rad Vedrana Osonjačkoga. U tom dijelu istaknut će se specifičnosti američkog društva u osamdesetim godinama prošlog stoljeća s naglaskom na supkulturu „yuppija“ u čemu će mi poslužiti knjiga Grahama Thompsona „American Culture in the 1980s“. Sonia Baelo-Allué bavi se „blank fiction“ američkom literaturom u članku „Serial Murder, Serial Consumerism: Bret Easton Ellis's American Psycho“, stoga će poslužiti kao temeljna literatura za objašnjenje istog.

Potom pojmu narcizma valja egzaktno pristupiti koristeći se okvirnim određenjem istog koje nudi Slobodan Sadžakov. Prvo ću se baviti psihoanalitičkim studijama koje na različite načine definiraju narcistički poremećaj. U tom dijelu slijedi prikaz narcizma prema Sigmundu Freudu iz „Priloga uvodu u narcizam“ u knjizi „Budućnost jedne iluzije“ i „Predavanja za uvod u psihoanalizu“. Teze o zdravom narcizmu prema Heinzu Kohutu i patološkom narcizmu preuzete su iz knjiga Jeremyja Holmesa „Narcizam“, Željke Matijašević „Stoljeće krhkog sebstva“ i eseja Slavoj Žižeka „Patološki narcis kao društveno nužni oblik subjektivnosti“.

Definiranje narcističkog poremećaja dovodi do razmišljanje o narcizmu kao kulturnom fenomenu stoga ću pomoću Christophera Lascha i njegovog djela

„Narcistička kultura“ ukazat na političke i ekonomske promjene te promjene u obitelji koje su prethodile i doprinijele razvoju spomenutog fenomena.

Nakon uspostavljanja povijesnog konteksta te definiranja narcizma na individualnoj i globalnoj razini, slijedi analiza osobnosti protagonista romana „Američki psiho“ te kulture i njihova suodnosa. U analizi ću se služiti opisom patološkog narcizma kao graničnog poremećaja. Kernbergove postavke kojih se dotiču Slavoj Žižek i Christopher Lach poslužit će u određenju Patrickovog odnosa sa samim sobom i okolinom koja ga okružuje. Strukturna analiza ličnosti pokazat će unutarnju fuziju narcisovog „velikog ja“ koja je povezana s obiteljskim ozračjem narcisa. Koristeći se knjigom „Narcistička kultura“ Christophera Lascha ukazat ću na društvene i kulturne promjene koje su prethodile uspostavljanju narcističkog fenomena. Kako bismo dobili kompletnu sliku Patricka Batemana bitno je obrazložiti kult mladosti i ljepote u romanu. Narcizam tjelesnosti objasniti ću koristeći se tezama filozofa postmodernizma

O uporabnoj vrijednosti tijela poslužit ću se člankom „Kultura tijela i moć fizičke ljepote u savremenom društvu—ogled iz antropologije tijela“ Lidije Vujačić. Viđenje tijela kao kapitala, započeto u prethodnom poglavlju nastavit će se razrađivati u otkrivanju konzumerističkog svijeta „Američkog psiha“ pomoću knjige „Paradoksalna sreća“ autora Gillesa Lipovetskog.

Objasniti ću pojam „mas in person“ kojim se bavi Stella Butter u članku „Staging (Dis)Connections between the Individual and the Mass in Contemporary Literature: From the Pathological “Mass in Person” to the Globalized Subject“, a člankom Sonije Baelo-Allué, prikazati ću simboliku serijalnosti u romanu.

Postmoderna kultura

Ako pojam „postmoderno“ semantički razložimo, jasno je da se radi o povijesnom razdoblju koje dolazi nakon modernosti te obilježava drugu polovicu dvadesetog stoljeća. Općenito se određuje kao „stanje suvremenih visokorazvijenih industrijskih društava“². Izraz „postmoderno“ Lyotard preuzima od sociologa i kritičara te prvi u filozofskoj literaturi upotrebljava taj termin 1979. u djelu „Postmoderno stanje“ kako bi opisao „kulturu nakon promjena koje su utjecale na pravila igre u znanosti, književnosti i umjetnosti“. (Lyotard 2005: V) Lyotard se koristi tim pojmom kako bi opisao „stanje znanja u najrazvijeniji društvima“, (Lyotard 2005: V) odnosno kulturu u kojoj je društvo iskazalo nepovjerenje u metanaracije, „velike priče“ svojstvene za modernost. Kada dovodi u pitanje legitimnost znanja, dolazimo do pitanja moći jer onaj tko vlada informacijama, ima i moć. Također preispituje obrazovni sustav, znanost, ideje u modernosti i jezik. Lyotard zaključuje da je cilj takvog sustava održavanje globalnog kapitalizma. (vidi: Lyotard 2005)

Sve je u suvremenom svijetu podređeno cirkulaciji kapitala, pa tako je i kultura u njegovoj službi. Možemo to povezati s Debordovim poimanjem postmoderne kulture kao robe koja nastoji dominirati društvom. (Debord 1992: 53) On opisuje društvo koje je podvrgnuto fetišizmu robe u proizvodnji i konzumiranju pojavnosti, slika. (Debord 1992: 50) Uporabna vrijednost robe pada, roba postaje iluzija, stoga „stvarni potrošač postaje potrošač iluzija“. (Debord 1992: 56) Guy Debord naglašava bitnost proizvodnje pseudo-potreba, odnosno žudnje koja održavaju postojeće stanje – stanje spektakla. (Debord 1992: 56-57)

Dok su Debord i Lyotard posvećeni filozofskom razmatranju postmodernog društva, Fredric Jameson se okreće poimanju postmoderne umjetnosti u kapitalizmu. Ističe da je važno definirati postmodernizam u okviru postmoderne

² <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49699>

kulture. Pritom navodi još niz naziva za postmoderno društvo: „post-industrijsko, potrošačko, medijsko, informacijsko, elektroničko društvo ili društvo visoke tehnike“. (Jameson 1988: 189) Prema Jamesonu došlo je do prekretnice u poimanju umjetnosti zato što je „estetska proizvodnja integrirana u robnu industriju“. (Jameson 1988: 191) Jameson u skladu s tim postmodernu naziva „logikom kasnog kapitalizma“. (vidi: Jameson 1988) Uočava brisanje granica između visoke i niske kulture (odnosno masovne ili komercijalne kulture) i pastiširanje kao temeljne značajke postmodernizma.

Brisanje granice visoke i niske kulture vidljivo je u romanu „Američki psiho“. Naime, Bret Easton Ellis upotrijebio je elemente karakteristične za masovnu kulturu poput reklamnog diskursa, popularne glazbe i časopisa, dnevnih vijesti i talk showa i još mnogih drugih proizvoda popularne kulture koje protagonist romana Patrick Bateman konzumira i za kojima žudi. Čak i psihopatska strana protagonista nije slučajno odabrana jer su likovi serijskih ubojica vrlo čest slučaj u popularnoj književnosti. (Baelo-Allué 2002: 74) Suvremena čitalačka publika nalazi satisfakciju u konzumaciji literature koja obiluje „savršeno lošim“ likovima. S jedne strane Bateman je prikazan vrlo stereotipno kao bogat, mlad i šarmantan djelatnik Wall Streeta koji se doima uspješno integriranim u društvo; s druge strane on vodi potpuno drugačiji život u tajnosti kao serijski ubojica. Živi život „superzvijezde“; jede u najskupljim restoranima, posjećuje najpopularnija mjesta, nosi samo dizajnersku odjeću, konzumira kokain i steroide te komunicira samo sa sebi sličnima.

Utjecajem konzumerizma na unutarnji život pojedinca u okviru postindustrijskog društva bavi se “blank fiction” literatura. Spomenuti termin odnosi se na književnost američke generacije pisaca koji svoja djela objavljuju od 1980. godine, tvrdi Baelo-Allué. (Baelo-Allué 2002: 72) Sonia Baelo-Allué definira “blank fiction” narativ kao spoj visokog i niskog stila. S jedne strane autorova narativna tehnika je mješavina stilova popularne i masovne kulture što

znači da djela nerijetko sadrže elemente reklamnog, filmskog, televizijskog i glazbenog diskursa. S druge strane Sonia Baelo-Allué navodi da je originalnost takvog narativa upravo u tome što izdvojene elemente masovne kulture autori uokviruju u proznu literarnu formu. (Baelo-Allué 2002: 72) Baelo-Allué ističe da je svrha „blank fiction“ literature prikaz praznine života kojim vlada reklamna industrija i masovna kultura, a upravo upotreba proizvoda masovne kulture i konzumerizma omogućuje autorima da daju kritiku suvremene društvene prakse i oslikaju njeno propadanje. (Baelo-Allué 2002: 73)

Roman „Američki psiho“ ima uporište u stvarnom društvenom kontekstu. Sonia Baelo-Allué povezuje društveno-političku atmosferu u SAD-u u osamdesetim godina prošlog stoljeća sa „blank fiction“ literaturom. Svijet „Američkog psiha“ je slika New Yorka u osamdesetim godinama prošlog stoljeća; svijeta kokaina, Wall Streeta, egzotičnih restorana i skupih modnih maraka. Luksuzan život prikazan u romanu karakterističan je za život privilegirane supkulture „yuppija“ u New Yorku osamdesetih godina prošlog stoljeća. (Baelo-Allué 2002: 72)

Američka kultura u osamdesetim godinama dvadesetog stoljeća

Graham Thompson u knjizi „American Culture in the 1980s“ bavi se upravo utjecajem politike na ekonomske promjene koje su pridonijele uspostavljanju prethodno spomenute supkulture u SAD-u. Naime, ukazuje na reformu predsjednika SAD-a Ronalda Reagana s početka osamdesetih godina kojom je uveo porezne olakšice, odnosno smanjio porez i smanjio vladu kako bi potaknuo ekonomski rast i umanjio inflaciju. (vidi: Thompson 2007) Thomson navodi da se Reaganova reforma nije ticala samo ekonomskih promjena već promjena u moralu američkog društva. Pod time se misli na promicanje konzervativnih ideja obiteljskih vrijednosti, individualnosti te važnosti tehnološkog napretka. (Thompson 2007: 8)

Thompson u poglavlju „Wall Street Mania“ opisuje kako je Reaganova politika utjecala na uzdignuće grupacije koja se obogatila „preko noći“ kupujući kompanije po vrlo niskoj cijeni te prodajući iste po većoj cijeni. Bogati biznismeni koji su se okoristili Reaganovom reformom postaju ideali ambicioznim djelatnicima Wall Streeta - „yuppijima“. (Thompson 2007: 12) „Yuppie“ je kratica za „young upwardly mobile professionals“ (Thompson 2007: 12) koji su zaposleni u financijskom sektoru Wall Streeta. Navodi da su „yuppiji“ zapravo „baby boom“ generacija rođena između Drugog svjetskog rata i sredine šezdesetih godina prošlog stoljeća. Thompson tvrdi da je „yuppie“ supkultura u opozicijskom odnosu prema „hippijima“ iz šezdesetih godina prošlog stoljeća ili ih čine nekadašnji „hippiji“ koji su zakoračili u svijet biznisa. (Thompson 2007: 12)

Osonjački iznosi zajednička obilježja „yuppija“: „djetinjstvo obilježeno obiljem, visok stupanj obrazovanja, poslovno postignuće i plaće koje odgovaraju njihovim ambicijama“. (Osonjački 2016: 7) Borislav Knežević navodi kako su popularna kultura, poduzetnički duh i individualizam temelji spomenute supkulture u SAD-u. (Knežević 2006: 8) Thompson tvrdi da „yuppiji“ kao nova generacija potrošača postaju sinonim za bogatstvo, ambicioznost i rasipništvo. Prepoznatljivi su po afinitetu prema skupim robnim markama i urbanom životnom stilu. (Thompson 2007: 12) Osamdesete pritom dobivaju predznak besramnog slavlja bogatstva i blagostanja. (Thompson 2007: 12) Knežević tvrdi da u tom razdoblju „junak novog doba postaje „yuppie“, a bezobzirna borba za profit i upadljiva potrošnja postaju zaštitni znakovi ovog razdoblja.“ (Knežević 2006: 8)

Američki psiho – Patrick Bateman – slika je američkog „yuppija“ u osamdesetim godinama prošlog stoljeća. Njegov karakter je dehumaniziran, ali opet vrlo dobro uklopljen u svijet obilja, snobizma i hedonizma. Nedostatkom

ljudskosti protagonista u romanu, autor subkulturu „yuppija“ dovodi do parodije.

Terminološko određenje pojma narcizma

Pojam narcizma kompleksno je terminološki odrediti s obzirom na to da različiti izvori upućuju na razne temelje ovog fenomena. Možda je najuspjelije određenje pojma ono koje iznosi S. Sadžakov uvažavajući više forma očitovanja i tumačenja narcizma: „psihološka crta, karakterna crta, stil ponašanja, ekonomski i politički konotiran fenomen, kulturni obrazac (Christopher Lasch), fenomen integriran u tzv. industriju zabave i mas-medije, pojam koji se može odnositi na kolektivno ponašanje (kolektivna narcisoidnost) itd.“ (vidi: Sadžakov 2015)

U nastavku prikazat ću najfrekventnije teorije narcizma u okviru psihologije i sociologije.

Psihoanalitički pristup narcizmu

Definiranje narcizma prema Sigmundu Freudu

„Prilog uvodu u narcizam (1986.)“ Sigmunda Freuda jedno je od prvih pokušaja definiranja narcističkog fenomena. Na početku djela dotiče se autora termina narcizma kojeg koristi P. Näcke 1899. kako bi klinički opisao „ono ponašanje pri kojem individuum postupa s vlastitim tijelom slično načinu na koji inače postupa s tijelom seksualnog objekta“. (Freud 1986: 43) S. Freud nadovezuje se na izneseno poimanje narcizam proširujući njegovo značenje na „libidnu dopunu egoizmu nagona samoodržavanja“ koja je svojstvena svakom pojedincu. (Freud 1986: 43) Libido je poznat u njegovim istraživanjima kao seksualna energija, odnosno „nagonska sila seksualnog života“. (Freud 2000: 435)

Kako bismo u potpunosti razumjeli teoriju libida, posegnut ću za Freudovim studijama iz „Budućnosti jedne iluzije“ i „Predavanjima za uvod u psihoanalizu“ koja je izložio od 1915. do 1917. na fakultetima Sveučilišta u Beču. (Freud 2000: 7) Jedan od predmeta Freudovih istraživanja je temeljni pojam „nagon“ kojim Freud objašnjava velik broj neuroza. Tvrdi da su nagoni svojstveni unutarnjem biću, a ne vanjskome svijetu, ali vanjski svijet može utjecati na njegovo usmjerenje. „Cilj nagona je zadovoljenje (...), a objekt nagona je ono na čemu ili posredstvom čega nagon može postići svoj cilj.“ (Freud 1986: 77) Objekt nagona tijekom života može se mijenjati (Freud 1986: 78), što znači da libido ima sposobnost da preusmjeri „izvorni seksualni cilj“ prema nekom drugom objektu, pritom ne gubeći na intenzivnosti.

Freud ukazuje na distinkciju između „seksualnih nagona“ i „Ja-nagona“, odnosno „nagona za samoodržavanje“ iz čijeg sukoba proizlaze „neuroze prijenosa“ (histerija i prisilna neuroza). (Freud 1986: 436) S. Freud objašnjava razliku nagona u predavanjima; „Zaposjedanja energije koju Ja usmjerava na objekte svojih seksualnih težnji nazvali smo „libidom“, a sva ostala, koja

odašilje nagon za samoodržanjem „interesima“. (Freud 2000: 437) U Freudovom poimanju narcizma upravo libido ima presudnu funkciju.

S. Freud je do svojih zaključaka došao proučavanjem neurotičara, parafreničara i shizofrenika. U ponašanju svojih pacijenata zamijetio je karakteristične simptome koje naziva „ludilo veličine i odvratanje svog interesa od vanjskog svijeta (osoba i stvari)“. (Freud 1986: 44) Jednake osobine uvidio je kod oboljelih od organskih bolesti i hipohondrije. Kada govori o „Ja-psihologiji“ nastoji približiti narcizam promatranjem teorije libida u navedenim kategorijama. (Freud 1986: 51-59) Stanje spavanja također pobliže opisuje kretanjem libidne energije. Pojedinaac u navedenim stanjima „povlači svoje libidno zaposjednuće“ iz vanjskog svijeta na Ja. Drugim riječima, svu svoju energiju i interes povlači u Ja, da bi ju kasnije vratio na vanjski objekt. (Freud 2000: 439)

Ovisno o fiksaciji libida na Ja ili na objekte, Sigmund Freud razlikuje primarni i sekundarni narcizam. Primarni ili infantilni narcizam (Freud 1986: 60) odnosi se na „opće i izvorno stanje iz kojeg se tek kasnije oblikovala objektna ljubav“. (Freud 2000: 438) Ova faza vezana je uz najniži razvojni stupanj djeteta kada ono iziskuje najveću moguću brigu i njegu. Na početku je libido usmjeren prema Ja-subjektu, što znači „da su se seksualni nagoni zadovoljavali na vlastitom tijelu – autoerotski.“ (Freud 2000: 438) Freud to naziva „izvornim libidnim zaposjednućem Ja“ što je karakteristično i za primitivne zajednice. (Freud 1986: 45)

Imajući na umu postavke o primarnom narcizmu koji se javlja u ranoj dobi, Freud obrazlaže sljedeću etapu duševnog razvoja pojedinca koji u normalnim okolnostima uspostavlja objektno odnose. Tu dolazi do „širenja libida na objekte“. (Freud 2000: 438) Drugim riječima, narcistički odnosi zamjenjuju se objektnim odnosima, što znači da libido nije usmjeren samo prema Ja, već prema vanjskim objektima. Freud ističe nužnost da se „prijeđu granice narcizma

i libido pričvrsti za objekte“. (Freud 1986: 53) Tako utvrđuje razliku između objektnog Ja i Ja-libida; jedan je usmjeren na objekte, drugi na Ja. (Freud 1986: 47) Ono što je značajno utvrđeno iz tih prikaza libida je da se libido može odvojiti od objekta i usmjeriti na Ja, a do patološkog stanja dolazi u slučaju da se libido ne može vratiti u prvotno stanje. (Freud 2000: 443) Freud takvu relaciju naziva sekundarnim narcizmom: „narcizam koji nastaje uvlačenjem zaposjednuća objekta“. (Freud 1986: 45) Problematika objektnog Ja i Ja-libida je u sljedećem: „što više jedno troši, to osiromašuje ono drugo“ (Freud 1986: 45) što u osnovi znači da je uvijek jedan Ja zanemaren. Svoju tezu potkrjepljuje primjerom zaljubljenosti kao „najviše faze razvoja objektnog libida“. (Freud 1986: 45) Pojedinaac u stanju zaljubljenosti gubi dio svoje vlastite osobe u korist objekta obožavanja što znači da je libido usmjeren na vanjski objekt.

S. Freud prikazuje dva tipa prema kojima pojedinac izabire objekt: „narcistički tip“ i „tip naslanjanja“. (Freud 1986: 58) Za potrebe ovog rada bitan je prvi tip u kojeg je libido usmjeren prema onome „što je on sam, što je sam bio, što bi sam htio biti, te osobi koja je bila dio njegovog sebstva“ (Freud 1986: 58) što se dakako može preuzeti kao definicija narcizma.

U „Prilogu uvodu u narcizam“ također se navodi se da je priroda libida takva da uvijek teži vraćanju primarnom narcizmu. Iz te potrebe za vraćanjem u stanje infantilnog narcizma proizlazi novi objekt – „Ideal ja“. „Ideal ja“ je objekt koji se razvio iz potrebe da se sačuva primarni narcizam izgubljen u djetinjstvu. Ona je nasljeđe prvotnog narcizma u kojemu je djetinje Ja samo sebi dovoljno. (Freud 1986: 61) Ono je stvoreno u kasnijoj razvojnoj dobi kao pandan primarnom narcizmu. Drugim riječima, pojedinac nastoji sačuvati ljubav i pažnju koju mu je poklanjala okolina kao djetetu (tada „zbijsko ja“) tako da svu „ljubav“ usmjeri na svoje sebstvo, (Freud 1986: 61) stoga ako osoba nije zadovoljna sa svojim Ja kreira njegov pandan „Ideal Ja“ u kojem ima sve što treba. (Freud 1986: 61-63) Ja-ideal može biti rezultat potiskivanja libida

usmjerenog prema tipu naslanjanja zbog kulturno-etičkih zakona. Freud tvrdi da je došlo do idealizacije objekta te sublimacije nagona (projiciranje nagona na neki drugi cilj). Idealno ja „promatrano je“ savješću koje uspoređuje odnos aktualnog Ja i Ja-ideala. Savjest je „glas“ koji je konstruiran odgojem, odnosno proizlazi iz utjecaja osoba koje su u životu pojedinca predstavljale autoritet (roditelji, učitelji, odgajatelji). (Freud 1986: 61-63)

S. Freud spominje osjećaj sebstva koji će kasnije opisati Kohut. (vidi: Matijašević 2016) Smatra da se osjećaj sebstva „javlja kao izraz veličine Ja“. (Freud 1986: 65) Osjećaj sebstva prvotno proizlazi iz primarnog narcizma i raste s iskustvima koje ga potvrđuje, odnosno uključuje „sve što čovjek posjeduje ili je postigao“. (Freud 1986: 65)

„Zdravi narcizam“ prema Heinzu Kohutu

Osim primarnog narcizma pojašnjenog u prethodnom dijelu rada, u Holmesovom djelu „Narcizam“ spominje se i koncept zdravog narcizma koji u psihoanalitičku literaturu uvodi Heinz Kohut. (Holmes 2003: 11) „Analiza sebstva“ Heinza Kohuta zasluženno se u literaturi navodi kao temelj psihologije sebstva. (Matijašević 2016: 26) Naime, Matijašević kao i Holmes uspoređuju Kohutovu teoriju sebstva sa Freudovom teorijom libida i uočavaju razlike i sličnosti. Dok Freudovo poimanje narcizma uključuje primarni raniji stadij – u kojem je libido smješten u Ja, koji se kasnije usmjerava na vanjske objekte i tako uspostavlja objektne odnose – i sekundarni stadij u kojem povlači od vanjskih objekata, Kohut je smatrao da se ti stadiji pojedinačno razvijaju, odnosno ne tvore cjelinu, tvrdi Holmes. (Holmes 2003: 11) „Prema tom modelu kako razvoj napreduje, narcizam se ne zamjenjuje objektom ljubavlju, nego se ublažava potpunim gubljenjem iluzije.“ (Holmes 2003: 12) Ono što Matijašević ističe kao bitnu razliku između spomenutih tumačenja je neophodnost narcizma za razvoj osjećaja sebstva stoga su i premala i prevelika doza narcizma jednako problematične. (Matijašević 2016: 26) U središtu njegove studije je pojam „sebstva“ kao „cjelovita psihička ličnost“ koja se gradi na osnovi odnosa prema objektima sebstva. Navode se dvije vrste objekta: zrcaleći i idealizirani koji se formiraju s obzirom na roditeljski odnos s djetetom. „Svemoć“ i „osjećaj veličine“ koji se po Freudu javlja u toj fazi, ograničene su „optimalnim frustracijama“ koje se javljaju u slučaju kada okolina postupno prestaje uvažavati sve želje i prohtjeve djeteta. (Matijašević 2016: 27) To je normalan proces integracije djeteta u socijalno okruženje što bi trebalo rezultirati u zrelijim godinama u „samopoštovanju i realističnim životnim ciljevima“. (Holmes 2003: 12)

Kohutova teorija, navodi Matijašević, ističe jednu bitnu sposobnost po kojoj se razlikuju zdravi od patološkog narcizmu – empatija. Definicija empatije koju

nudi Hrvatski jezični portal odnosi se na „sposobnost razumijevanja značenja i značajnosti emocija i ponašanja druge osobe, uživljavanje u tuđe emocionalno stanje“³. Dakle, empatija je sposobnost pojedinca da uđe u Drugog i doživi njegovo stanje i suosjeća s njim. Matijašević navodi da Kohut vidi uzrok patološkog narcizma prvenstveno u nedostatku empatije koja se javlja kao obrambeni mehanizam. „Nespremnost narcisa da prepozna ili da se poistovjeti s emocijama i potrebama drugih proizlazi iz njegove potrebe da održi sigurnu emocionalnu distancu, štiteći na taj način sebe od rizika da postane ranjiv.“ (Matijašević 2016: 27-28)

³ <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>

Patološki ili maligni narcizam

Psihoanalitičarima Sigmundu Freudu i Heinzu Kohutu valja pridružiti teoretičara koji je također značajno doprinio tumačenju narcizma – Otto Kernberg. (Matijašević 2016: 24) Holmes u svom izlaganju narcizma u kliničkoj psihologiji također navodi Otta Kernberga koji pripada kleinovskoj školi zajedno s Herbertom Rosenfeldom. Obojica teoretičara bave se destruktivnim aspektima narcizma koji „patološki zavidi, mrzi i aktivno želi uništiti objekt, naime drugoga.“ (Holmes 2003: 11) Navodi da je Herbert zaslužan za podjelu narcističke ličnosti na dva tipa: „debelokožni“ i „tankokožni“. Pojam „tanke“ i „debele“ kože metaforički označava otpornost na vanjske podražaje. Takvi narcisi su jednako opsjednuti sobom, ali se razlikuju u tome kako se odnose prema objektima što se može lako objasniti na primjeru kritične okoline. Dok se „debelokožni“ narcisi distanciraju od objekata (vanjskog svijeta) i ne doživljavaju kritiku, „tankokožni“ su pretjerani vezani za objekte jer su im „objekti“ potrebni kako bi se osjećali kompletno stoga svaku kritiku teško podnose. (Matijašević 2016: 21-22) Negativni aspekt narcizma je u tome što ni jedan ni drugi nisu sposobni kreirati zdravi odnos s okolinom. Holmes ističe Rosenfeldovo metaforičko poimanje narcizma kao „stanje mafije“ koja je preuzela um i okrutno ne dopušta nikakav vanjski odnos“. (Holmes 2003: 11)

Literatura uz navedene teoretičare navodi već spomenutog Otta Kernberga koji diferencira narcistički poremećaj od „borderline stanja“. (vidi: Matijašević 2016, Holmes 2003) Kako bismo razumjeli patološki narcizam, koristit ću se objašnjenjem borderline teorije Otta Kernberga koji nudi Slavko Žižek u djelu „Patološki narcis“ kao društveno nužni oblik subjektivnosti“ te Matijašević u „Stoljeću krhkog sebstva“. (Žižek 1986: 309-336, Matijašević 2016: 37-47).

Oba autora navode odrednicu bez koje granični poremećaj ne bi mogao biti moguć – „krhko ja“ zbog kojih na vidjelo dolaze „primitivni oblici mišljenja“ (iracionalni zaključci kao proizvod tjeskobe) i „primitivni obrambeni

mehanizmi“ (npr. projekcija) te na kraju „patološki odnos prema objektu“ (doživljaj objekata kao „lutke“). (Žižek 1986: 311-314) Žižek razlaže Kernbergovu teoriju navodeći da osobe koje boluju od graničnog poremećaja nemaju osjećaj sebstva, a njihov „krhki ja“ nije u stanju obavljati funkcije koje su mu svojstvene. (Žižek 1986: 320)

Slavoj Žižek navodi Kernbergovu tezu da se patološki narcizam razlikuje od graničnog poremećaja u sljedećem: zbog nesposobnosti „krhkog ja“ da obavlja spomenute zadaće, nasuprot njemu javlja se „veliki ja“. (Žižek 1986: 134) U „velikom ja“ stapaju se tri sastavnice; „realno Ja (samospoznajni subjekt)“, „idealno Ja (idealizirana verzija identiteta)“, „idealni objekt (idealni drugi kojeg doživljava kao produžetak vlastitog Ja)“ (Žižek 1986: 317).

Govoreći o trijadi narcisovog „velikog ja“ Slavoj Žižek objašnjava ulogu obitelji u Kernbergovoj teoriji. Naime, prva osoba s kojom dijete dolazi u kontakt je roditelj. Odnos roditelja prema djetetu u ranoj dobi utvrdit će razvoj njegovog „zrelog Ja“. Ukoliko netko od roditelja ne obnaša svoju funkciju adekvatno, može doći do problema u poimanju sebe i okoline u kasnijoj razvojnoj fazi. Žižek se osvrće na Kernbergovo shvaćanje uloge roditelja u tvorbi „velikog Ja“. Naime, određuje „veliki Ja“ kao „reakciju na konflikt idealnog objekta i zahtjeva okoline.“ (Žižek 1986: 318) Majka je ispočetka idealni objekt koji dijete idealizira kao „svemogućeg zaštitnika“. No majka ga ne može zaštititi od zahtjeva okoline te također katkad i sama pred njega postavlja nedostižne zahtjeve. Kao rezultat toga osoba ne može utvrditi razliku između „zaštitničkog Drugog“ i „prijetećeg Drugog“ (Žižek 1986: 319) jer nema očinske figure s kojom bi se poistovjetio. Očinska figura pritom je odgovorna za „unutarnji glas savjesti“. (Žižek 1986: 319) Stoga Žižek zaključuje: „subjekt investira libidnu energiju u Ja jer ne može uspostaviti objektni odnos, odnosno istovremeno se boji objekta, i ne može mu se prepustiti.“ (Žižek 1986: 319) Zbog nemogućnosti uspostavljanja odnosa s drugima, patološki narcis ih prezire.

Pokušaj određenja narcističke ličnosti Patricka Batemana u psihoanalitičkom smislu

U prethodnom dijelu razložila sam kako psihoanalitičari poimaju narcizam u kliničkom smislu. Vidljivo je da sve studije sadrže postavke Ja-psihologije Sigmunda Freuda s početka dvadesetog stoljeća koji je jedan od prvih koji se bavi simptomima narcističkog poremećaja. Teorijom libida naglasak je stavljen na instancu Ja i njegov odnos s objektima. Simptom koji S. Freud uočava kao problematičan naziva „ludilo veličine“. (Freud 1986: 44) Primjenjujući teoriju libida na Patricka Batemana može se zaključiti da je „ludila veličine“ rezultat pokušaja vraćanja libidnog nagona primarnom narcizmu. Znamo da se kao rezultat tog vraćanja javlja Ideal ja koje je kontroliran savješću i autoritetom u čovjekovom životu – roditelji, učitelji, odgajatelji. Tako je savjest zadužena za poštivanje kulturnih i društvenih norma. Zanimljivo je da Patrick poštuje društvene norme prikladnog ponašanja. U svakoj situaciji zna što se očekuje od njega, nalazi prave riječi i primjerenu gestikulaciju. Dakle Patrick je naučio društvene norme i vrijednosti, ali ih samo automatizirano ponavlja kako bi se uklopio u društvenu sredinu. Patrick odaje sliku uspješnog bogataša koji ima o sebi visoko mišljenje. On je usmjeren samo na sebe i nastoji zadovoljiti svoje potrebe. Njegov pojam vrijednosti je novac i status stoga se oni nameću kao vrhovi autoriteti u njegovom životu.

Tragovi Freudovih zaključaka vidljivi su i u Kohutovoj teoriji o zdravom narcizmu i u poimanju patološkog narcizma. Ako govorimo o malignom narcizmu koji je predstavljen u Rosenfeldovoj teoriji možemo zaključiti da je Patrick Bateman negdje između „tankokožnog“ i „debelokožnog“ narcizma jer se čini kao da ga vanjski podražaji ne dotiču. Djeluje vrlo hladno, samouvjeren, racionalno, distancirano od vanjskih utjecaja pogotovo kada se radi o odnosu sa svojom ljubavnicom Courtney Lawrence i zaručnicom Evelyin Richards. Istovremeno je osjetljiv na sitnice koje narušavaju njegov ugled i umanjuju

osjećaj moći. Jedan od razloga zašto je Patrick Bateman imao potrebu eliminirati Paula Owena je upravo osjećaj ugroženosti jer smatra da je Paul malo uspješniji od njega. Paul umanjuje njegov osjećaj moći i veličine stoga se Patrick odlučuje za ubojstvo kako bi povratio osjećaj dominacije.

Secirajući Patrickovu ličnost propitao ću zaključak Liktöra da Patricka boluje od patološkog narcizma koji se manifestira kao narcistički poremećaj ličnosti, asocijalno ponašanje, agresivnost i sadizam. (Liktör 2016: 6).

Narcistički poremećaj ličnosti značajan je u Kernbergovoj teoriji koju obrazlaže Slavoj Žižek. Freudove postavke su utoliko značajne jer pokazuju da je narcisov libido investiran u Ja. „Ludilo veličine“ o kojem govori Freud, kod Kernberga prikriva mržnju prema sebi samome, svojoj „agresivnosti i nesnosnoj tjeskobi pred objektom“. (Žižek 1986: 319) Stoga se iza ravnodušnosti i prezira prema objektu krije „strah od dodira s objektom“. (Žižek 1986: 319)

Već je naznačeno da se u patološkom narcisu prelamaju „realni Ja“, „idealni Ja“ i „idealni objekti“ koji čine „veliko Ja“ koje je stvoreno zbog nesposobnosti „krhkog Ja“ da obnaša svoje funkcije. Dokaz Patrickovog „krhkog ja“ je to što slabo kontrolira emocije koje se javljaju u situacijama koje izazivaju nelagodu. Utoliko je narcistički poremećaj ekvivalentan graničnom poremećaju. Iako se u početku romana čini da dobro vlada sobom, impulzivne reakcije u djelu sve češće i češće izranjanju na površinu kako se roman bliži kraju.

Emocionalni vrtlog u njemu mogu izazvati samo kolege koji se po nečemu čine uspješniji. Pokazatelji uspješnosti su mjesta koja se posjećuju, stvari koje se posjeduju i konzumiraju, pozicija stola u restoranu itd. Primjer patnje zbog navedenog vidljiv je u romanu kad Patrick večera sa Scottom i Anneom Smiley. Na večeri njegova pratnja Courtney gotovo zaspi zbog lijekova koje uzima za mentalnu bolest što u Patricku izaziva paniku. U trenutku kada Anne upita jesu li posjetili izložbu Davida Onice, Patrick izmisli da ima sliku Davida Onice jer

si ne može dozvoliti kakav kulturološki propust. Dakle, večera je vrlo neugodna za Batemana u nekoliko navrata, a najbanalnija situacija „velikog kulturološkog propusta“ je kada Bateman predlaže Anne dijetni Pepsi umjesto Coca-cole.

„Čuj, kažem, glasa uzdrhtalog od osjećaja, „ naruči štogod želiš, ali ja ti preporučam dijetnu Pepsi.“ Spustim pogled na svoje krilo, na plavi laneni ubrus na kojem su izvezene riječi *Deck Chairs*, i na trenutak mi se čini da ću se rasplakati; brada mi zadrhti i ne mogu gutati.“ (Ellis 1999: 105)

Žižek naznačuje da je kod patološkog poremećaja „realni ja“ stopljen s idealnim iz čega proizlazi prekomjerni snobizma i egoizam. (Žižek 1986: 318) Patrick Bateman si pripisuje božanski ugled i ljepotu usiljeno imitirajući elitu. „U zrcalu na zidu ugledam svoj odraz i nasmiješim se jer tako dobro izgledam.“ (Easton Ellis 1999: 19) Njegov cilj je postići savršenstvo u svemu što uključuje elitni ugled, poslovnu uspješnost, bogatstvo, vrhunsku ljepota, vitalnost i mladost. Bez obzira na to koliko se loše osjeća, bitno mu je zadržati savršeno normalnu vanjštinu. Dakle Patrick konstantno nosi „masku humanosti i normalnosti“ pred drugim dok je iznutra potpuno prazan.

Društvo doživljava kao konkurenciju i ne može podnijeti neuspjeh pred drugima – on uvijek mora biti pobjednik. Patološki narcis prilagođen je okolini u kojoj živi i izvrsno je uklopljen u društvo. Usprkos tome što je Bateman društvena osoba i dominira društvenim životom, on ambivalentno tome ipak prezire sve druge. Stoga se u tom pogledu možemo složiti s tvrdnjom Liktöra da se narcistički poremećaj manifestira i kao asocijalno ponašanje. Naime, Patrick Bateman iako je vrlo dobro adaptiran u društvo, on ipak prezire društvo. Nebrojeno puta u romanu negoduje zbog društvenih događaja kojim mora prisustvovati jer su krcati ljudima s kojima zapravo nema želju razgovarati. (Ellis 1999:185) U razgovoru s kolegama i ljubavnicama beskrajno se dosađuje. Uvijek ih pitanjima potiče na konverzaciju, ali to čini iz pristojnosti tako da zdrava komunikacija izostaje. Tako u poglavlju „Objed“ Patrick zamišlja

morbidne krvave scene dok sluša Christophera Amstronga kako pripovijeda o svom ljetovanju na Bahamima.

Odlika patološkog narcisa je također eksploatacija, odnosno Bateman ostale doživljava kao sredstvo za vlastitu afirmaciju. „Prezire druge i iskorištava ih, ali istovremeno je ovisan on njihovom priznanju i divljenju.“ (Žižek 1986: 314) U trenutcima kad pažnja izostane, doživljava napadaj histerije. O tome svjedoči poglavlje „Videoteka pa kod D'agostina“ u kojoj Bateman doživljava delirij jer ga prodavačica u videoteci nije prepoznala.

„Stvarno ne znam“ kaže (ona) jednoličnim tonom koji me zamalo presiječe... „U Dubleru mi se najviše sviđa kad žena... dokrajči... električnom bušilicom.“ U videoteci je odjedanput veoma vruće i nakon što ispod daha promrmljam „o moj bože“, spustih ruku u rukavici na pult kako bih zaustavio krvarenje...“ (Ellis 1999: 120)

Iz paradoksalne prirode patološkog narcisa proizlaze njegove osnovne značajke. Patološki narcis funkcionira kao ekvivalent gospodar, te druge smatra sredstvom, odnosno vlastitim robovima, no istovremeno je ovisan o odobravanju tih istih „robova“. (Žižek 1986: 315) Patološki narcis „je paradoks reflektiranog gospodara koji zna da mu položaj osigurava jedino priznanje drugih i zato sve podređuje svom nastupu pred drugima“. (Žižek 1986: 315)

Patološki narcis Patrick Bateman nema sposobnost empatije što znači da nema mogućnost uživljanja, odnosno ne može „ući u drugoga“ i doživjeti emocije koje doživljava „drugi“. (Žižek 1986: 315) To je vidljivo u surovosti i brutalnosti njegovih ubojstva. Tijekom i poslije ubojstava ne osjeća žaljenje, već adrenalinsko uzbuđenje. Patrick Bateman sadistički muči, zlostavlja i ubija, bez trunke savjesti. Bira ponajviše slabe žrtve koje može svladati (prostitutke, životinje, beskućnike...).

Naime, Patrick vodi računa da djeluje po društvenim pravilima, ali nema unutarnji kompas koji kontrolira ponašanje. Nema sustav apstraktnih unutarnjih

vrijednosti, već funkcionira površno i materijalno. Zbog toga Patrickovu osobnost možemo odrediti u skladu sa Kernbergovim terminom „als-ob-personality“, odnosno „kao-da-osobnost“ koju navodi Žižek. (Žižek 1986: 333) Prilikom čitanja romana dobiva se dojam da mnogo saznajemo o Patricu Batemanu, odnosno da autor daje kompletnu i jasnu sliku njegovog karaktera iz njegovih unutarnjih monologa. Međutim, pominjim čitanjem može se utvrditi da sve što Patricka čini uistinu Patrickom su samo imitacije i šablone. Patrickovu ličnost možemo odrediti Žižekovim riječima – „maska iz koje nema ničeg“. (Žižek 1986: 333)

Socijalne veze patološkog narcisa mogu se, prema Žižeku, kategorizirati u tri grupe: idealni-drugi, neprijatelji i ostali. (Žižek 1986: 315-317)

Idealni-drugi; oni od kojih očekuje potvrdu, priznanje i divljenje. (Žižek 1986: 315) U Batemanovom slučaju to je celebrity ličnost Donald Trump. Njega se spominje kao nepobitni argument u bilokakvoj raspravi s kolegama. Donald Trump je sinonim za uglednog, moćnog i bogatog biznismena – sve što Bateman očajnički želi postati. Batemanovo obožavanje Trumpa ostavlja dojam slijepog štovanja idola poput idolopoklonstva. On je spreman mijenjati i ono malo vlastitih stavova i sudova koje iznosi ukoliko mediji prenesu da Donald Trump misli drugačije. „Slušaj, ako je pizza kod Pastelsa dobra Donnyju“, kažem, nerado to priznajući MecDermottu, a onda uzdišući, gotovo nerazgovjetno, „dobra je i meni.“ (Easton Ellis 1999: 118)

„Neprijatelji“; oni koji ugrožavaju njegovu narcističku afirmaciju. (Žižek 1986: 315) Tu grupaciju čine uglavnom muškarci „njegovog ranga“ s kojima se neprestano takmiči. Patrick Bateman opterećen je uspjehom u svim područjima poslovnog i privatnog života u kojima pokušava pobijediti ostale. Paul Owen i Sean Bateman su likovi kojima Patrick zavidi jer se iz konteksta može zaključiti da su uspješniji od njega. U osnovi, svakog novog lika koji je predstavljen u romanu doživljava kao prijetnju osobnom integritetu tako i najmanja sitnica

dobiva prizvuk natjecanja kao što je slučaj sa posjetnicom koja Pata Batemana izbacuje iz sigurne pozicije i on prekrši vlastito pravilo pristojnog i sofisticiranog ponašanja.

„... ali odlučim izjednačiti rezultat pokazujući svima svoju novu posjetnicu. Izvadim je iz svoje novčarke od gazeline kože (Barney's, 850 dolara) i pljesnem na stol čekajući reakciju.“ (Easton Ellis 1999: 52)

Dok se svi dive njegovoj novoj posjetnici, Van Patten pokazuje svoju na što Bateman izgara od zavisti, a kad Price pokaže svoju Patrick Bateman ne može ostati pribran što dovodi do verbalnog napada na Craiga.

„Ja sam i dalje u transu od Montgomeryjeve posjetnice – elegantne boje, debljine, slova, tiska – pa iznenada podignem šaku kao da ću udariti Craiga i vrisnem na sav glas...“ (Easton Ellis 1999: 55)

„Masu“ sačinjavaju svi ostali, dovoljno naivni da ih patološki narcis iskoristi i odbaci. (Žižek 1986: 315) Tu kategoriju u „Američkom psihi“ uglavnom čine žene koje objektivizira i konzumira poput proizvoda. Hiperbolizirana objektivizacija žena u romanu nije specifična samo za Patricka Batemana već za sve likove s kojima vodi polemike. Njihovi seksistički nazori temelje se na pretpostavci da „ne postoje cure koje su dobre osobe“. (Easton Ellis 1999: 99), već služe za opstanak vrste. Patrick vrlo vješto manipulira ženama bilo da se radi o dogovoru za večeru, tajničinoj odjeći ili spolnom općenju. Autor romana poslužio se zanimljivom simbolikom mesa kako bi dočarao kako Patrick (i društvo) doživljava „ostale“, „masu“. Naime, Patrick odlazi u četvrt koja je poznata po prostituciji gdje je mesnica iznad koje piše „MESO“ (Easton Ellis 1999: 173). Osim što meso naznačuje funkciju tijela u kapitalističkom svijetu, patološki narcis koristi ljude kako bi zadovoljio vlastite potrebe.

Odnos patološkog narcisa s okolinom je površan. (Žižek 1986: 316) Patrick Bateman je emocionalno nedostupan te daje prednost kratkotrajnim vezama samo kako bi zadovoljio svoje potrebe. Svaki korak radi promišljeno i

proračunato. Svjestan je toga da nošenjem maske izbjegava kaznu i linč društva. Patrickov strah od neuspjeha vodi k paranoidnim i opsesivno-kompulzivnim epizodama. Ipak on je savršeno uklopljen u svijet u kojem živi jer svi dijele jednake strahove i želje.

Patrick je u tom kontekstu u vječnoj deluziji da su svi protiv njega. Patrick Bateman je vrlo šarmantan, vrhunski obrazovan i rječit stoga je naizgled dobro adaptiran u kolektiv, međutim i najmanji društveni „neuspjeh“, podsmijeh ili slično izaziva u njemu anksioznost i tjeskobu. Roman je pisan u prvom licu iz Patrickove perspektive što se u osnovi smatra nepouzdanim pripovjedačem jer dobivamo uvid samo u njegovu interpretaciju svijeta oko sebe. Pripovjedačeva je objektivnost također umanjena upotrebom droga i pića. Iz Patrickovog unutarnjeg monologa dobivamo dojam da su svi likovi koji ga okružuju slični njemu. Naime, mora se uzeti u obzir mogućnost da je opisan svijet „Američkog psiha“ zapravo Patrickova projekcija vlastitih misli i emocija na druge koja se ostvaruje kroz tjeskobu i paranoju. Ako prihvatimo stajalište da Patrick Bateman boluje od narcističkog poremećaja ličnosti, moramo preispitati stvarnost svih ostalih likova i događaja u romanu jer postoji mogućnost da proizlaze iz Patrickove krive interpretacije svijeta oko sebe što je karakteristično za narcistički poremećaj i borderline poremećaj.

Narcistička kultura

Jedno drugačije poimanje narcizma nudi Christopher Lasch u djelu „Narcistička kultura“. Christopher Lasch ne umanjuje vrijednost psihoanalitičkog istraživanja narcističkih simptoma, dapače psihoanalitičke teorije narcizma pridonose sociološkom promatranju suvremene kulture. U svom djelu pokazuje zanimanje za Freudovu teoriju libida primijenjenu na primarni i sekundarni narcizam te patološki narcizam. Lasch povezuje psihologiju i sociologiju, odnosno kulturu i pojedinca. Ističe da svako doba nosi sa sobom svoju patologiju koja proizlazi iz trenutnog stanja stvari. „U Freudovo su vrijeme histerija i opsesivna neuroza do krajnosti dovele značajke ličnosti koje su bile povezane s ranim stupnjem razvoja kapitalističkog poretka: pohlepa za stjecanjem, fanatična predanost radu i žestoko potiskivanje seksualnosti“. (Lasch 1986: 47) Potom se povećava udio pacijenata karakternih poremećaja uključujući i narcistički poremećaj.

Christopher Lasch nastoji dokazati da su narcistički simptomi produkt društveno-političkih promjena: „rast birokracije, širenje „imagea“, terapijska ideologija, racionalizacija unutrašnjeg života, kult potrošnje, izmjenjivanje obiteljskog života i obrazaca socijalizacije“. (Lasch 1986: 37) On smatra da je izvor kolektivnog narcističkog mišljenja zapravo bijeg od kolektivne prošlosti koja je traumatski djelovala na društvo. Zbog toga se ono već u šezdesetim godinama prošlog stoljeća nastoji osloboditi prošlosti, odnosno „osjećaja povijesnog vremena“. (Lasch 1986: 5) Pritom se društvo ne okreće budućnosti, već sadašnjosti. „Danas prevladava strast življenja za trenutak.“ (Lasch 1986: 5)

Christopher Lasch ističe da je životni cilj preživljavanje koje je podržano „širenjem terapijskog načina mišljenja, „pokreta nove svjesnosti“, „snovima o slavi“, „tjeskobnog osjećaja neuspjeha“. (Lasch 1986: 28) Štoviše, društvo razočarano u revolucije, okreće se terapijskom iscjeljenju koje im sugerira da emocionalno ispunjenje pronađu u sebi, a ne da svoj život posvete nekim višim

ciljevima izvan njega samog. (Lasch 1986: 14) Christopher Lasch tvrdi da je osnovni simptom suvremenog čovjeka unutarnja praznina koju pokušava ispuniti trivijalnim sadržajima koji stvaraju kratkotrajan osjećaj ispunjenja kao što je „kult slavnih ličnosti“ koji održavaju mediji. „U svojoj se ispraznosti i beznačajnosti čovjek prosječnih sposobnosti pokušava ugrijati sjajem što ga zrače zvijezde“. (Lasch 1986: 25) U konačnici „intenzivno bavljenje sobom“ dovelo je do društvenih odnosa koji nalikuju na „barbarske“, odnosno društvenog stanja „rata svih protiv sviju“ (Lasch 1986: 30-34)

„Novi društveni oblici zahtijevaju nove oblike ličnosti, nove načine socijalizacije.“, tvrdi Christopher Lasch. (Lasch 1986: 56) Lasch određuje suvremene promjene koje su dovele do jačanja narcizma kao potrebnog obrasca ponašanja. Uspon američkog poduzetništva doveo je do promjene radne etike koja se ispočetka temeljila na odgodi vlastite ugode kako bi se stekao profit i napredak. U suvremenom društvu najmanje je bitno čime se tko bavi, ono bitno je „bogatstvo, ugled i moć“ koje je vrijedno ukoliko je potvrđeno od strane društva. „Natjecateljski duh“ vremena promijenio je socijalne odnose i pridonio usponu „kulta imagea“. (Lasch 1986: 66-67) Suvremeni čovjek na sve stavlja cijenu, pa i na sebe i svoje vrijednosti. Naime, suvremeni Narcis je tako zapravo prilagodba na postojeće stanje stvari. Najbolje se snalazi i u poslovnim organizacijama koje više cijene „pojavnost“, „polet“ i pobjeđivanje od stvarnih rezultata rada. (Lasch 1986: 50) Osjećaj praznine nastoji upotpuniti odobravanjem društva.

Christopher Lasch osvrće se na „mehaničku reprodukciju kulture“ (Lasch 1986: 53) koja mijenja kvalitetu života. Kultura se reproducira putem vizualnih medija o kojima pojedinac postaje ovisan. U ovom dijelu vidljiv je utjecaj Deborda na Lascha u razmatranju suvremenog svijeta jer Lasch određuje suvremeni svijet kao „društvo spektakla“ podređeno slikama, fotografijama, filmovima i televiziji. (Lasch 1986: 53-54) Lasch upozorava da „sve veća upotreba slika

uništava naš osjećaj za stvarnost“ (Lasch 1986: 54) odnosno dovodi u pitanje stvarnost vanjskog svijeta. Kapitalističke organizacije s proizvodnje su stavile naglasak na potrošnju jer im je radna snaga bitna kao potrošač da bi se održao ekonomski rast. Shvatili su da osim proizvoda moraju stvarati i potrebu za potrošnjom što se čini putem reklamne industrije. Tako je stvoreno društvo kojim vladaju „pojavnosti“ (Lasch 1986: 82) „Kapitalizam je ono „biti“ podčinio onim „imati.“ (Lasch 1986: 82) Kako je roba postala spektakl tako je i s politikom. Vlast nastoji stvoriti osjećaj krize kako bi dokazala svoju sposobnost u rješavanju istog. Sport se također svodi na spektakl, odnosno „show business“ (Lasch 1986: 140) koji pruža zadovoljstvo radnoj snazi i bijeg od rutinskih poslova koje je nametnula moderna industrija. (Lasch 1986: 115)

Promjena uloge školstva i obitelji glavni su uzroci opadanja mogućnosti poistovjećivanja djece sa roditeljskom instancom. U suvremenoj obitelji otac je najčešće odsutan, stoga je odgoj prepušten majci koja mora zamijeniti očev uzor. U suvremeno doba sve češće su oba roditelja odsutna, stoga školstvo zamjenjuje roditeljsku ulogu u odgoju, a roditeljska ulogu u tom pogledu opada. To Lascha dovodi do psihoanalitičkih tvrdnji koje ističu odnos roditelja i djeteta kao najbitniji za daljnji zdravi psihički razvoj djeteta. (vidi: Lasch 1986: 141-233)

Naposljetku, Christopher Lasch negativno ocjenjuje suvremeno kapitalističko društvo koje je „pojedince oslobodio moralne odgovornosti i prema njima se odnosi kao prema žrtvama okolnosti.“ (Lasch 1986: 248) Christopher Lasch naziva ga „paternalizmom bez oca“ kako bi dočarao ovisnost osobe o političkoj ideologiji. Ono slavi narcističku ličnost i njeguje narcističke osobine u svakoj osobi „pokazujući narcizam tako napredno i u tako privlačnim obrascima; potkopavajući roditeljski autoritet i time otežavajući djetetu da odraste; no iznad svega stvarajući mnoštvo raznolikih ovisnosti o birokraciji“. (Lasch 1986: 264)

Apokaliptična vizija svijeta u romanu

U analizi društva prikazanog u romanu „Američki psiho“ koristit ću se tezama Christophera Lascha u djelu „Narcistička kultura“ i filozofskih razmatranja o postmodernoj kulturi. U romanu je prikazano upravo američko društvo „smanjenih očekivanja“ (Lasch 1986: 9), bez nade i želja za bolju budućnost. Društvo koje prati osjećaj kraja i bježi od kolektivne prošlosti. Također u jednom navratu direktno govori: „...prošlost nije stvarna. Ona je samo san. Ne spominji mi prošlost“. (Easton Ellis 1999: 342)

Svijet „Američkog psiha“ prikazan je već na početku putem naslova u tisku koje čita Timothy Price. Dnevni tisak prikazuje suvremeni svijet kao nesigurno, shizofreno mjesto koje se može gotovo izjednačiti sa slikom apokalipse.

„Samo u jutrošnjem izdanju – samo u jutrošnjem – da vidimo... zadavljeni fotomodeli, dječica bačena s krova stambene zgrade, klinac ubijen u podzemnoj, komunistički skup, ubijen šef Mafije, nacisti“ – uzbuđeno okreće stranice – „igrači bejzbola oboljeli od AIDS-a, opet nešto o Mafiji, prometni zastoji, beskućnici, razni manijaci, pederi padaju k'o muhe po ulici, žene koje rađaju djecu drugima za novac, otkazivanje televizijske saponice, klinici upali u zoološki vrt i mučili i zapalili žive životnije, opet nacisti... a vic je u tome, fora je u tome što se sve to dogodilo u ovom gradu.“ (Easton Ellis 1999: 12)

Društvu koje je razočarano u prošlost i nema budućnosti, preostaje samo sadašnji trenutak. Patrick Bateman živi u trenutku ugađajući svojim potrebama. To je vidljivo u Patrickovoj opsjednutosti sobom, svojim zdravlje, tijelom, statusom... „Nemam strpljenja za ispovijedi, za nove početke, za događaje koji se zbivaju izvan mog neposrednog vidnog polja.“ (Easton Ellis 1999: 246)

Dojam da se svijetu bliži kraj pridonose intertekstualni elementi koji također uokviruju roman. Roman počinje riječima „OSTAVITE SVAKU NADU VI KOJI ULAZITE“ (Easton Ellis 1999: 11) što aludira na natpis na vratima Danteovog „Pakla“. Grafit je smješten na banci Chemical što možemo

simbolično protumačiti; novac, kapital je taj koji je suvremenog čovjeka lišio duhovnosti, i zaveo ga u vrtlog materijalnog modernog pakla. Kraj romana završava riječima: „OVO NIJE IZLAZ“ (Easton Ellis 1999: 398) čime je naznačeno da izlaza iz pakla modernog života nema.

Kako se ljudi okreću sebi i zatvaraju u svoju sigurnu zonu, tako dolazi do socijalnog otuđenja. Promjena radne etike o kojoj piše Christopher Lasch imala je za posljedicu „rat svih protiv svijeta“. Patrickovu osobnost pritom možemo odrediti kao produkt novog društvenog poretka u okviru slobodnog tržišta i poduzetništva. Autor je s razlogom odabrao baš kulturu „yuppie“ populacije kao dominante kulture u romanu. Na početku rada rečeno je da su „yuppiji“ vezani uz uspon Wall Streeta u osamdesetim godinama. Radna etika koja promovira samoiskazivanje, individualnost i „kult imagea“ dovodi do logike takmičenja u svakodnevnom životu. Naime, Patrick Bateman pripada takoreći „višoj srednjoj klasi“ američkog društva. Iako je kao dvadeset šestogodišnji broker u Wall Streetu, materijalno osiguran, on se ne prestaje dokazivati okolini. Patrick u svakoj situaciji mora zadovoljiti društvene norme te pritom se očuvati na vrhu društvene ljestvice. U romanu je oslikano vječno rivalstvo između kolega koji se neprestano natječu.

Lasch također ističe strah od ovisnosti o nekome ili nečemu u suvremenom čovjeku. Iako se ljudi boje ovisnosti, oni ipak ovise o odobravanju i divljenju drugih. (Lasch 1986: 67) Patrick Bateman se konstanto uspoređuje s drugima ne shvaćajući koliko je ovisan o njihovoj potvrdi. Jedini razlog zašto toliko brine o svom tijelu, modi, najnovijoj tehnologiji, elitnim restoranima, popularnim klubovima je zbog drugih, odnosno kako bi ga drugi prihvatili kao člana odabranog elitnog društva.

Narcisu treba odobravanje drugih jer ima stalan osjećaj nesigurnosti. U društvu u kojem su svi jednako bogati i lijepi. (Easton Ellis 1999: 31) Patrick ulaže mnogo truda da se održi na vrhu društvene ljestvice. Ali podbacuje recimo u

rezervaciji stola u elitnom restoran „Dorsia“. Dorsia je izvor tjeskobe kod Patricka jer sugerira da još uvijek nije dovoljno bogat da bude dio elite koja ide u restoran. Neizmjereno mrzi Paula i Seana zbog toga jer oni mogu rezervirati mjesto u restoranu.

„Dorsia: Sean kasni pola sata. Šef sale ne dopušta mi sjesti dok ne dođe moj brat. Moja najgora noćna mora se pretvorila u stvarnost.“ (Easton Ellis 1999:230).

Narcizam tjelesnosti – strah od starenja

Patološki narcis sebe doživljava kao „iznimku“; onog koji je otkrio jednadžbu za uspon na društvenoj ljestvici. Važan dio te jednadžbe jest ljepota, mladost i vitalnost, stoga očuvanju vlastitog tijela posvećuje velik dio svog vremena.

Strah od starosti, jedan je od simptoma društvenih promjena u položaju starije populacije i subjektivnih iskustava pojedinca, ističe Christopher Lasch. (Lasch 1986: 238) Budući da se položaj starijih ljudi u novije vrijeme pogoršao, narcis ne želi biti netko koga smatraju beskorisnim. (Lasch 1986: 237) Želi da mu se dive, da ga poštuju i slave. Društvo koje nema vjere u budućnost, nema vjere da će u starosti imati karakteristike koje se cijene. Kao posljedica toga, društvo se okreće opsesivnom očuvanju ljepote i mladosti.

Društvo u kojem se Patrick Bateman kreće, potiče njegovu opsjednutost vlastitom vanjštinom i održavanjem mladosti. Vujačić smatra da u modernom društvu lijepo tijelo postaje „svojevrсни kapital“ (Vujačić 2008: 112), odnosno dobiva svoju uporabnu vrijednost jer ljepota postaje „sredstvo jačanja socijalnog statusa“. (Vujačić 2008: 108) U svijetu „Američkog psiha“ održavanje lijepog izgleda zahtijeva: uporabu kozmetičkih preparata, praćenje mode, dijetu, fitness, posjećivanje kozmetičkih salona i solarija itd. Svi Patovi kolege s Wall Streeta izgledaju jednako vitalno i maskularno. Svjesni uloge ljepote u društvu, raspravljaju o uporabi preparata i odjevnih predmeta te se natječu u tome. Izgledati vrhunski izvjestan je cilj koji makijavelistički opravdava korištenje ilegalnih sredstava kao što su steroidi.

U svemu tome ne treba zanemariti ulogu masovnih medija i modnu industriju koja uspostavlja visoke estetske ideale kojima društvo teži iz spomenutih razloga, tvrdi Lidija Vujačić. (Vujačić 2008: 112). Kada govorimo o utjecaju medija na percepciju lijepog i prihvatljivo u društvu, treba napomenuti da mediji stvaraju tjeskobu kako bi ostvarili profit. Pritom se često koriste nestvarno

savršenim tijelima kojima prikazuju navodne rezultate određenog proizvoda. To su dakako „pojavnosti“, „iluzije“ koje suvremeni potrošač konzumira, kako tvrdi Debord u knjizi „Društvo spektakla“. (vidi: Debord 1999)

Roman savršeno oslikava značenje ljepote i mladosti u suvremenom društvu. Vujačić tvrdi da je uloga ljepote u suvremenom društvu: „sredstvo za zaradu, društvenu promociju, samozadovoljstvo, osvajanje itd“. (Vujačić 2008: 112) Ističe ulogu lijepog izgleda koji „postaje uniforma koja može osigurati ili unaprijediti onome tko je posjeduje, ekonomski oslonac, sigurnost i uspjeh u društvu“. (Vujačić 2008: 113) Suvremeno društvo boji se starosti i ružnoće te samopoštovanje nalazi u ljepoti i mladosti. Vujačić ističe da „načelo da je sve u službi ljepote“ održava opsesiju narcističke ličnosti. (Vujačić 2008: 114) Patološki narcis Patrick Bateman svjestan je uloge ljepote: „sve je u izgledu.“ (Easton Ellis 1999: 98) Ljepota je ujedno i maska koja omogućuje Patricku Batemana da sakrije svoje pravo Ja.

„Homo consumericus“ je američki psiho

Gilles Lipovetsky ističe da je hiprepotrošačko društvo osuđeno na osjećaj otuđenosti i praznine koji se pokušava nadomjestiti materijalnim. Pojedince ne određuje ono što on jest, već što ima. „U vremenu kad su tradicije, vjera, politika manje stvaratelji središnjeg identiteta, potrošnja sve više preuzima na sebe novu identitetsku funkciju. U trci za stvarima, dokolicom, više ili manje svjesno, homo consumericus nastoji dati opipljivo odgovor, pa bio on i površan, na pitanje: tko samo?“ (Lipovetsky 2008: 27) Lipovetsky naznačuje da su nesigurnost, strah i tjeskoba uzroci robovanja markama i modi. „Što manje društveni poredak i osjećaji klasne pripadnosti određuju stilove života, to se više nameću moć tržišta i logika maraka.“ (Lipovetsky 2008: 30)

U romanu rijetko se spominje osobnost lika, već su u prvom planu robne marke koje posjeduje ili kupuje. Osim toga robna marka je znak pripadnosti grupaciji „yuppija“ koje karakterizira luksuzan životni stil. U romanu je se mnogo kupuje što je vidljivo u poglavlju „Kupnja“, a kad se ne kupuje protagonist se referira na robnu marku, cijenu i vrijednost proizvoda.

„Odjeven je u laneno odijelo Canali Milano, pamučnu košulju Ike Behar, svilenu kravatu Bill Blass i kožne cipele na vezanje s tvrdom kapicom Brooks Brothers. Ja sam odjeven u lako laneno odijelo s hlačama na crtu, pamučnu košulju, točkastu svilenu kravatu, sve Valentino Couture, i ružičaste kožne cipele s tvrdom kapicom Allen Edmonds.“ (Easton Ellis 1999: 38)

Stella Butter okarakterizirala je Patricka Batemana kao „mass in person“ (Butter 2010: 206) što znači da masovna kultura kreira njegov identitet. Ako masovna kultura i proizvodi konzumerizma čine njegov identitet, onda on identiteta nema jer samo reflektira proizvode masovne kulture. Butter također ističe da se Patrick koristi klišeiziranim formama jezika karakterističnih za masovnu kulturu što izaziva depersonalizirajući efekt. (Butter 2010: 206)

Još jedna stavka koja pridonosi depersonalizaciji likova u postmodernom svijetu je novac. Butter pritom objašnjava logiku kapitalizma: „u kapitalizmu novac je univerzalni ekvivalent: kvalitativno drugačije stvari uspostavljaju ekvivalenciju sa svojom novčanom vrijednošću. Autor romana pokazuje destruktivni efekt logike kapitalizma: ekvivalencija vodi do ravnodušnosti jer kvantitativne razlike između stvari su odstranjenje.“ (Butter 2010: 207) Drugim riječima, ako na sve stvari i pojave stavimo cijenu, one su u očima kapitalista vrijednosne s obzirom na novčanu težinu. U kapitalističkom svijetu „Američkog psiha“ nema kvalitativne razlike u konzumaciji proizvoda (robe), slika i ljudi; serijska produkcija, drži Butter, izjednačena je sa serijskim ubijanjem Patricka Batemana. (Butter 2010: 207)

Na pitanje konstrukcije i opstanka identiteta u suvremenom svijetu, roman odgovara vrlo jednostavno – konzumacija je identitet. U poimanju identiteta u suvremenom društvu valja istaknuti tezu Inge Tomić-Koludrović i Sanje Knežević: „Potrošnja dijelom postaje zamjena za normalni razvoj identiteta“ (Tomić-Koludrović 2004: 121) što znači da se „imati“ zamjenjuje sa „biti“. No ako je konzumacija, kupnja, posjedovanje i potrošnja esencija identiteta, identiteta nema jer se sastoji od proizvedenih želja i emocija koje potiču potrošnju.

Emocije u Patricku može probuditi samo propuštena rasprodaja u Armaniju zbog čega Patrick vrlo pesimističko ističe: „shvatio sam da je svijet uglavnom loše i okrutno mjesto“ (Easton Ellis 1999: 167). Dok kupuje darove za Božić svojim kolegama u poglavlju „Kupnja“, narativna tehnika se ekstremizira, stoga su neki odlomci puko nabranje proizvoda bez interpunkcije.

„vaze i pusteni šeširi s perjem i toaletne torbice od krokodilske kože s pozlaćenim srebrnim bočicama i četkama i žlice za obuvanje koje stoje dvjesto dolara i svijećnjaci i jastučnice i rukavice i papuče i puderijere i ručno pleteni bijeli pamučni puloveri i kožnate klizaljke i

naočale za skidanje „Porsche“ dizajna i antikne apotekarske bočice i dijamantne naušnice...“ (Easton Ellis 1999: 183)

Ono što je zanimljivo u poglavlju jest da pred kraj kupnje, Patrick ne osjeća trenutnu sreću i ispunjenje već ga obuzima tjeskoba i praznina „dok tumaram Bloomingdalesom preda mnom se otvori neka velika egzistencijalna provalija“ (Easton Ellis 1999: 183). Ne može si objasniti zašto dolazi do krize identiteta koja ga dovodi gotovo do suza „zaključim da ta praznina barem djelomice ima veze s načinom kako sam se neku večer ponio prema Evelyn u Bocardiji, iako razlog isto tako može imati i neke veze s uređajem za traženje na mojem videorekorderu...“ (Easton Ellis 1999: 184)

Kupovanje, posjedovanje i trošenje ne može popuniti unutarnju prazninu koju osjeća niti konstruirati identitet, no mogu tvoriti fiktivni identitet. Narcističku ličnost ne zanimaju stvari izvan njega samog, „Za narcisa je svijet ogledalo“. (Lasch 1986: 11) Reklamna industrija koristi narcisovu opsjednutost sobom i svojim likom kako bi na njemu zaradili. Posrijedi je začarani krug koji uključuje medije koji kroz tehnologiju ostvaruju profit na narcističkom karakteru društva u čijem oblikovanju istovremeno i sudjeluju.

Baelo-Allue vidi poveznicu između serijalnosti ubojstava, serijske konzumacije proizvoda masovne kulture i serijske proizvodnje. Patrick Bateman prikazan je kao turbopotrošač (vidi: Lipovetsky 2008.) koji nezasitno kupuje i žudi. (Baelo Allue 2002: 72) On je u tom smislu groteskna slika hiperpotrošačkog društva koje karakterizira tržište koje upravlja potražnjom. (Lipovetsky 2008: 48) Možda upravo u tome leži odgovor na pitanje njegovog identiteta. On je produkt hiperpotrošnje, njegove želje nisu njegove vlastite i njegove misli nisu njegove. One su proizvedene medijima koji potiču hiperpotrošnju.

Zaključak

Zaključno možemo utvrditi da Freudovo poimanje narcizma, iako je temelj, nije dostatno da utvrdi simptome koje narcistička ličnost ima. Iz svega izloženog mogu se izdvojiti neke karakteristike Patricka Batemana koje ga čine patološkim narcisom: osjećaj veličine, nemogućnost uspostavljanja odnosa, osjećaj unutarnje praznine, tjeskoba, nemogućnost empatije, manipulativne sposobnosti, sklonost eksploataciji, ovisnost o pohvalama i divljenju drugih, impulzivne reakcije. Od ovih simptoma boluju svi likovi u romanu u manjoj ili većoj količini.

Roman „Američki psiho“ prikazuje čitavo društvo „yuppija“ kao narcističko. Društvo koje ima jednu jedinu vrijednosnu stavku, a to je imidž. Ako je narcistička crta svojstvena svim likovima, ona mora imati uporište u kulturnim promjenama. Američka kultura osamdesetih godina upravo svjedoči o utjecaju ekonomskih promjena na život pojedinca. Može se zaključiti da narcizmu pogoduje društvu smanjenih očekivanja i poduzetničkog natjecateljskog duha. Mehanička reprodukcija kulture, potrošačka kultura je omogućila razvoj „društva spektakla“ koje žudi za pojavnostima.

Patrick Bateman parodirana je slika pojedinca u postmodernom stanju svijeta - svijetu medija i pojavnosti. Narcistički simptomi nisu jedini znakovi bolesti. On je ujedno serijski ubojica koji serijski lišava osobe života kao što to simbolično čini i konzumerizam kojemu je društvo podvrgnuto. Postfordovski način proizvodnje jednako serijski multiplicira proizvode koje društvo serijski kupuje i konzumira. Narcistički simptomi idealno su sredstvo kojim se potiče potrošnja i održava ekonomski rast. Takvi simptomi počivaju na strahu i tjeskobi - strah od starenja, strah od neuspjeha, strah od neostvarenosti, strah od neprihvatanja... Strah i tjeskoba ujedno su glavni okidači za potrošnju. To su emocije koje mediji teže proizvesti kako bi ostvarili profit.

Na kraju ostaje pitanje Patrickovog identiteta. Stavimo li u suodnos Patrickov unutarnji svijet i imidž kojim se predstavlja u društvu, treba napomenuti da samo recipijent dobiva uvid u unutarnji monolog Patricka Bateman. Društvo prikazano u romanu ne može pojmiti Patricka kao hladnog krvožednog serijskog ubojicu iako nebrojeno puta direktno priznaje svoje želje i zločine. Nameću se dva zaključka; prvi se odnosi na narcističke simptome koji su razlog nekomunikacije u romanu. Dakle pojedinci se zatvaraju u sebe i otuđuju jedni od drugih tako da ne vide ništa izvan svog horizonta. Ne samo da ne slušaju osobu koja im govori već se međusobno ni ne čuju ni ne prepoznaju (osim naravno ako osoba govori o njima). Druga mogućnost je da je imidž, koji je Patrick kreirao za svoju okolinu, jedina istina za koju okolina zna i tako jedina stvarna. Likovi su jednako opsjednuti sobom kao i Patrick sam, stoga ne vide ništa izvan svoje stvarnosti. Imidž o sebi koji je Patrick Bateman stvorio na kraju je stvarniji od onog što se krije u njemu.

Sažetak

U radu se nastoje prikazati narcistički simptomi ličnosti u postmodernom romanu "Američki psiho". U prvom dijelu naglasak je na filozofskom utvrđivanju postmoderne kulture i umjetnosti. Potom se razmatra povijesni kontekst sadržaja romana koji se tiče američkog društva osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Središnji dio temelji se na psihoanalitičkoj i sociološkoj stručnoj literaturi kojom se uspostavlja odnos između narcističkih simptoma na individualnoj i globalnoj razini u romanu. Razmatra se narcizam u teorijama Sigmunda Freuda, Heiza Kohuta, Kernberga koje se primjenjuju u određenju osobnosti protagonista. Potom slijedi analiza narcizma kao kulturalnog fenomena. Naposljetku se razmatra logika konzumerizma i njezin utjecaj na narcističke simptome. Na kraju se izvode zaključci o identitetu protagonista iz prethodno razloženih teorija i primjera iz romana.

Ključne riječi: Američki psiho, „blank fiction“, narcizam, konzumerizam, postmodernizam

Literatura

1. Baelo-Allué, Sonia. 2002. Serial murder, serial consumerism: Bret Easton Ellis's *American Psycho* (1999), „Miscelánea: a journal of english and american studies“ - Volume 26. 71-90.
https://www.academia.edu/507091/Serial_Murder_Serial_Consumerism_Bret_Easton_Ellis_American_Psycho_1991_
2. Butter, Stella. 2010. Staging (Dis)Connections between the Individual and the Mass in Contemporary Literature: From the Pathological “Mass in Person“ to the Globalized Subject, „*Gramma: Journal of Theory and Criticism*“ - Volume 18.
<http://ejournals.lib.auth.gr/gramma/article/view/6352>
3. Courtney, James. 2014. „Clothes make the man, naked people have little or no influence on society“ - Mark Twain, Discuss the impact of fashion and branding on society as explored in contemporary text. Doktorski rad. University of Liverpool, Liverpool, 60 str.
https://www.academia.edu/11928589/_Clothes_make_the_man_naked_people_have_little_or_no_influence_on_society_-_Mark_Twain
4. Debeljak, Aleš. 1999. „Pitanje zla i odsutnosti zabrane“, u knjizi: „Američki psiho“, Bret Easton Ellis. Zagreb. Mozaik knjiga
5. Debord, Guy. 1999. „Društvo spektakla“. Zagreb. Bastard biblioteka
6. Ellis, Bret Easton. 1999. „Američki psiho“. Zagreb. Mozaik knjiga
7. Fredriksson, Sophia. 2011. ”Abandon All Hope” – An Analysis of *American Psycho*“, Dalarna University. School of Languages and Media Studies. English Department. Bachelor Degree Thesis in Literature
<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:519219/FULLTEXT01.pdf>
8. Freud, Sigmund. 1986. „Budućnost jedne iluzije“. Zagreb. Naprijed
9. Freud, Sigmund. 2000. „Predavanja za uvod u psihoanalizu“. Zagreb. Stari grad

10. Holmes, Jeremy. 2003. „Narcizam“. Zagreb. Naklada Jesenski i Turk
11. Hrvatski jezični portal,
<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>
12. Hrvatska enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49699>
13. Jameson, Frederic. 1988. Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma, u knjizi: „Postmoderna, Nova epoha ili zabluda“. Zagreb. Naprijed
14. Knežević, Borislav. 2016. „Respektakularizacija natjecateljstva: mjesto reality televizije u američkom televizijskom polju“. Zagreb. „Hrvatski filmski ljetopis“, 12
http://dzs.ffzg.unizg.hr/PDF-i/knezevic_2006.pdf
15. Lasch, Christopher. 1986. „Narcistička kultura“. Zagreb. Naprijed
16. Liktör, Coşkun. 2016. „Abandon all hope ye who enter here“: The Critique Of Consumer Society In American Psycho and Fight Club. „Moment Journal“. Hacettepe University Faculty of Communication
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/447980>
17. Lipovetsky, Gilles. 2008. „Paradoksalna sreća. Ogled o hiperpotrošačkom društvu“. Zagreb. Antibarbarus
18. Lyotard, Jean-Francois. 2005. „Postmoderno stanje“. Zagreb. Ibis-grafika
19. Matijašević, Željka. 2016. „Stoljeće krhkog sebstva: psihoanaliza, društvo, kultura“. Zagreb. Disput
20. Osonjački, Vedran. 2016. „Najveća investicija: Mit o američkom poduzetništvu“. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, str. 91
<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6904/1/diplomski-Osonjecki.pdf>
21. Sadžakov, Slobodan. 2015. Narcizam i tijelo. „Filozofska istraživanja“. Pedagoški fakultet u Somboru. Sombor. Volume 35
<https://hrcak.srce.hr/158781>

22. Thompson, Graham. 2007. „American Culture in the 1980s“. Edinburgh. Edinburgh University Press.
23. Tomić, Celestin. 1991. Mit i religija. „Crkva u svijetu : Crkva u svijetu“. Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu. Split. Volume 26.
,<https://hrcak.srce.hr/file/82258>
24. Tomić-Koludrović, Inga, Knežević, Sanja. 2004. Konstrukcija identiteta u mikro-makro kontekstu. „Acta Iadertina“. Sveučilište u Zadru. Zadar. Volume 1.
,<https://hrcak.srce.hr/190044>
25. Vujačić, Lidija. 2008. Kultura tijela i moć fizičke ljepote u savremenom društvu—ogled iz antropologije tijela. „Sociološka luča“. Podgorica. 2/1
,http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF9/Vujacic%20L.,%20Kultura%20tijela%20i%20_moc_%20fizicke%20ljepote%20u%20savremenom%20dru%20stvu.pdf
26. Žižek, Slavoj. 1986. „Patološki narcis“ kao društveno nužni oblik subjektivnosti“, u knjizi: „Narcistička kultura“. Christopher Lasch. Naprijed. Zagreb